

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

**QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRASI —
MILLAT XOTIRASI**

Ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to‘plami
2026 yil 5-sentyabr

«Qatag'on qurbonlari xotirasi — millat xotirasi»: 2026 yil 5 sentyabrda Guliston davlat universitetida o'tkazilgan ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. — Guliston, 2026.

Mazkur to'plamda tarixiy xotira, jadidchilik harakati, milliy ziyolilar faoliyati va siyosiy qatag'onlar oqibatlariga bag'ishlangan konferentsiya materiallari hamda saralab olingan besh nafar talabaning ilmiy maqolalari jamlangan. Nashr tarixchilar, adabiyotshunoslar, pedagoglar, talabalar va keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

Tashkiliy qo'mita:

M.T. Xodjiyev	Guliston davlat universiteti rektori, texnika fanlari doktori, professor. (Anjuman raisi)
D. Eshmurodov	Ilmiy ishlar, innovatsiyalar bo'yicha prorektor
O. Turdikulov	Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i
U. Mavlyanov	Tarix kafedrası mudiri
O'. Erbo'tayeva	«Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi» direktori
B. Abdunabiyev	Iqtidorli talabalarning ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo'limi boshlig'i

Tahririy izoh: Maqolalar mualliflar taqdim etgan matnlar asosida til va format jihatidan qisman muvofiqlashtirildi. Ilmiy qarashlar, tarixiy talqinlar va manbalarning aniqligi uchun maqola mualliflari mas'ul.

MUNDARIJA

Kirish soʻzi	4
Konferentsiya haqida: tarixiy xotiraga ehtirom — milliy oʻzlikka sadoqat <i>Turdikulov Olim Tairkulovich</i>	7
Mahmudxoʻja Behbudiy ijtimoiy-maʼrifiy faoliyati va fojiali taqdiri: jadidchilik harakatining birinchi qurbonlaridan biri. <i>Maxammadqulova Ruxsora Akbarali qizi</i>	8
Abdulla Avloniy ijtimoiy-maʼrifiy faoliyati: Turkiston jadidchilik harakatidagi pedagogik va publitsistik meros <i>Berdiqlov Samandar Anvar oʻgʻli</i>	12
Munavvarqori Abdurashidxonov faoliyati va fojiali taqdiri: milliy uygʻonish harakatining qatagʻon qurboni <i>Nurmaxamadov Xusan Shaxobiddin oʻgʻli</i>	16
Abdulhamid Choʻlpon ijodi va fojiali taqdiri: milliy uygʻonish davri adabiyotining qatagʻon qurboni <i>Toshpulatov Jahongir Alijon oʻgʻli</i>	20
Xayriniso Majidxonova: ilm va tibbiyot yoʻlidan qatagʻon qurbonigacha <i>Koʻchiboyev Samandar Ismatilla oʻgʻli</i>	25
Yakuniy xulosa	33

KIRISH SO‘ZI

Hurmatli ilmiy jamoatchilik vakillari, aziz ustozlar, tadqiqotchilar va talabalar!

Xalqning tarixiy xotirasi uning milliy o‘zligini anglashi, ma’naviy barkamolligi va kelajakka bo‘lgan ishonchini mustahkamlovchi eng muhim qadriyatlardan biridir. Zero, o‘z o‘tmishini chuqur bilgan, ajdodlarining fidoyiligi va jasoratidan saboq olgan millatgina o‘z taraqqiyot yo‘lini to‘g‘ri belgilay oladi. Shu ma’noda, xalqimiz tarixining eng murakkab va fojiali sahifalaridan biri bo‘lgan siyosiy qatag‘onlar davrini xolis o‘rganish, nohaq jabrlangan vatandoshlarimiz nomini tiklash hamda ularning ma’naviy merosini kelgusi avlodlarga yetkazish bugungi kunning muhim ilmiy va ma’rifiy vazifalaridan hisoblanadi.

XX asrning 20–50-yillarida amalga oshirilgan siyosiy qatag‘onlar xalqimiz taqdirida og‘ir iz qoldirdi. Minglab vatandoshlarimiz asossiz ayblovlar, siyosiy ta’qiblar, qamoq va surgunlarga duchor bo‘ldi. Ayniqsa, milliy davlatchilik g‘oyalari ilgari surgan, xalqni ilm-ma’rifatga chorlagan, jamiyatni isloh qilish va milliy taraqqiyotni ta’minlash yo‘lida fidokorona mehnat qilgan ziyolilarning qatag‘on qilinishi millatimizning intellektual va ma’naviy salohiyatiga jiddiy zarba berdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy kabi ma’rifatparvarlarimiz ilgari surgan milliy uyg‘onish, zamonaviy ta’lim, ma’naviy erkinlik va taraqqiyot g‘oyalari bugun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas. Ularning hayot yo‘li va ijodiy merosi xalqimiz ma’naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, jadidchilik harakati va siyosiy qatag‘onlar tarixini o‘rganishda har bir tarixiy shaxsning faoliyati, yashagan davri va taqdiriga alohida, xolis ilmiy yondashish muhimdir.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda tarixiy adolatni qaror toptirish, qatag‘on qurbonlarining xotirasini abadiylashtirish va ularning ilmiy, adabiy hamda ma’naviy merosini xalqimizga qaytarish borasida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Keyingi yillarda ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlarni yanada kengaytirish, arxiv hujjatlarini o‘rganish, muzeylar faoliyatini rivojlantirish va yoshlarni tarixiy haqiqat ruhida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Bu jarayonda oliy ta’lim muassasalari zimmasiga ham katta mas’uliyat yuklanadi. Chunki tarixiy xotirani asrash faqat o‘tmish voqealarini yodga olish bilangina cheklanmaydi. U tarixiy jarayonlarning sabab va oqibatlarini ilmiy tahlil qilish, arxiv manbalarini qiyosiy o‘rganish, tarixiy shaxslar faoliyatiga ob’yektiv baho berish va olingan ilmiy xulosalarni jamiyatga yetkazishni ham taqozo etadi.

Guliston davlat universiteti jamoasi ham ushbu ezgu maqsadlarni ro'yobga chiqarishga o'zining munosib hissasini qo'shib kelmoqda. Universitet huzuridagi «Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi» tarixiy merosni saqlash, qatag'on qurbonlarining hayoti va faoliyatini o'rganish, yosh avlodda Vatanga muhabbat va tarixiy xotiraga hurmat tuyg'ularini shakllantirishda muhim ma'naviy-ma'rifiy maskan vazifasini bajarmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025 yil 4 noyabrdagi 691-sonli qarori hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026 yil 3 sentyabrdagi 04/17-7541-sonli xatida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida universitetimiz huzuridagi mazkur muzeyda 2026 yil 5 sentyabr kuni «Qatag'on qurbonlari xotirasi — millat xotirasi» mavzusida ilmiy-amaliy konferentsiya tashkil etildi.

Konferentsiyada 50 nafardan ortiq professor-o'qituvchi, ilmiy tadqiqotchi, doktorant, magistrant, muzey xodimi va jamoatchilik vakillari ishtirok etib, siyosiy qatag'onlar tarixi, jadidchilik harakati, milliy ziyolilar taqdiri, arxiv manbalarining ilmiy ahamiyati hamda qatag'on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish masalalariga bag'ishlangan 30 dan ortiq ilmiy ma'ruza taqdim etildi.

Anjumanning ahamiyatli jihatlaridan biri unda yosh tadqiqotchilar va iqtidorli talabalarining faol ishtirok etganidir. Bu esa tarixiy xotirani o'rganishga bo'lgan qiziqish yoshlar orasida ham ortib borayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, talabalarining tarixiy manbalar bilan mustaqil ishlashi, ilmiy mushohada yuritishi, voqea va hodisalarga tanqidiy yondashishi ularning tadqiqotchilik salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur to'plamdan konferentsiya doirasida saralab olingan besh nafar iqtidorli talabaning ilmiy maqolalari o'rin olgan. Ushbu maqolalarni bir nashrda jamlashdan ko'zlangan asosiy maqsad yoshlarning ilmiy izlanishlarini rag'batlantirish, ularni tarixiy tadqiqotlarga keng jalb etish va erishgan dastlabki ilmiy natijalarini jamoatchilikka yetkazishdan iborat. Ishonamizki, bu kabi tashabbuslar kelgusida yangi tadqiqotlar, ilmiy munozaralar va manbashunoslik izlanishlari uchun mustahkam zamin yaratadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, siyosiy qatag'onlar tarixini o'rganish o'tmish fojialarini eslash bilan birga, inson qadri, adolat, qonun ustuvorligi, ma'rifat va erkin fikrlash kabi umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyatini yanada teran anglashga xizmat qiladi. Tarixiy xotiraga hurmat jamiyatda ma'naviy mas'uliyatni kuchaytiradi, yosh avlodni mustaqil fikrlashga, milliy merosni asrab-avaylashga va Vatan taqdiriga daxldorlik hissi bilan yashashga undaydi.

Guliston davlat universiteti kelgusida ham qatag'on qurbonlari merosini o'rganish, Sirdaryo vohasining tarixiy xotirasiga oid yangi manbalarni ilmiy muomalaga kiritish, muzeylar, arxivlar va ilmiy muassasalar bilan hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, iqtidorli talabalarni tarixiy tadqiqotlarga jalb etish yo'nalishidagi faoliyatini izchil davom ettiradi.

Mazkur ilmiy to'plam tariximizning murakkab sahifalarini yanada chuqurroq anglash, qatag'on qurbonlarining hayoti va faoliyatiga doir bilimlarni boyitish hamda yosh tadqiqotchilarning ilmiy intilishlarini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi, degan umiddamiz.

Fursatdan foydalanib, konferentsiyani tashkil etishda ishtirok etgan barcha professor-o'qituvchilar, tadqiqotchilar, muzey xodimlari va iqtidorli talabalarga samimiy minnatdorlik bildiraman. To'plam mualliflariga kelgusi ilmiy faoliyatida muvaffaqiyatlar, yangi izlanishlar va yuksak natijalar tilayman.

Zero, qatag'on qurbonlari xotirasini asrash — tarixiy adolatga sadoqat, milliy o'zligimizga hurmat va kelajak avlodlar oldidagi muqaddas burchimizdir.

M.T. Xodjiyev
Guliston davlat universiteti rektori,
texnika fanlari doktori, professor

KONFERENTSIYA HAQIDA: TARIXIY XOTIRAGA EHTIROM — MILLIY O‘ZLIKKA SADOQAT

Turdikulov Olim Tairkulovich, Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i

Tarixiy xotira — millatning o‘zligini anglashi, o‘tmishdan saboq chiqarishi va kelajak sari ishonch bilan intilishining muhim ma’naviy asosidir. Ayniqsa, xalqimiz tarixining murakkab va fojiali sahifalaridan biri bo‘lgan siyosiy qatag‘onlar davrini xolis o‘rganish, nohaq ta’qibga uchragan ziyolilar, ma’rifatparvarlar va ilm-fan namoyandalarining hayoti hamda merosini kelajak avlodga yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Zero, tarixiy haqiqatni anglash faqat o‘tmishga munosabat bildirish emas, balki milliy qadriyatlarni asrash, ma’naviy merosga hurmat va yosh avlodda fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025 yil 4 noyabrdagi 691-sonli qarori hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026 yil 3 sentyabrdagi 04/17-7541-sonli xatida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida joriy yilning 5 sentyabr kuni Guliston davlat universiteti huzuridagi «Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi»da «Qatag‘on qurbonlari xotirasi — millat xotirasi» mavzusida ilmiy-amaliy konferentsiya tashkil etildi.

Anjuman tarixiy xotirani tiklash, siyosiy qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatini ilmiy asosda o‘rganish, ularning milliy davlatchilik, ilm-fan, adabiyot, ta’lim va madaniyat rivojiga qo‘shgan hissasini keng jamoatchilikka yetkazishga qaratildi.

Konferentsiyada universitet professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, doktorantlar, magistrantlar, muzey xodimlari va jamoatchilik vakillaridan iborat 50 nafardan ortiq ishtirokchi qatnashdi. Anjuman doirasida XX asrning 20–50-yillaridagi siyosiy qatag‘onlar, jadidchilik harakati, milliy ziyolilar taqdiri, tarixiy manbalarni o‘rganish va qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish masalalariga bag‘ishlangan 30 dan ortiq ilmiy ma’ruzalar tinglandi.

Ilmiy-amaliy konferentsiyani «Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi» direktori, tarix fanlari nomzodi O‘. Erbo‘tayeva kirish so‘zi bilan ochib, qatag‘on qurbonlarining nomlarini tiklash, ularning hayoti va faoliyatiga oid tarixiy hujjatlarni o‘rganish hamda yangi ma’lumotlarni ilmiy muomalaga kiritishning ahamiyatiga to‘xtaldi. Shuningdek, Tarix kafedراسi mudiri, PhD, dotsent U. Mavlyanov, professor vazifasini bajaruvchi S. Qudratov, dotsentlar D. Sangirova, G. Abdulxay va boshqa olimlar o‘z ma’ruzalarida

siyosiy qatag'onlarning mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy taraqqiyotiga ta'sirini tahlil qildilar.

Anjumanning e'tiborga molik natijalaridan biri iqtidorli talabalarning ilmiy izlanishlariga alohida e'tibor qaratilgani bo'ldi. Konferentsiya doirasida qatag'on qurbonlari hayoti va faoliyati, jadidchilik harakati hamda milliy uyg'onish davriga bag'ishlangan talabalarning ilmiy maqolalari ko'rib chiqildi. Taqdim etilgan ishlar orasidan iqtidorli talabalarning ilmiy ishlari saralab olindi.

To'plam uchun tanlangan besh maqola milliy uyg'onish harakati namoyandalarining faoliyati, ularning ijtimoiy-ma'rifiy merosi va siyosiy ta'qiblar davridagi taqdiriga bag'ishlangan. Ular tarixiy xotirani yoshlar ilmiy izlanishlari orqali o'rganishning turli yo'nalishlarini namoyon etadi.

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY IJTIMOY-MA'RIFIY FAOLIYATI VA FOJIALI TAQDIRI: JADIDCHILIK HARAKATINING BIRINCHI QURBONLARIDAN BIRI

*Maxammadqulova Ruxsora Akbarali qizi Filologiya fakulteti talabasi
Guliston Davlat Universiteti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek jadidchilik harakatining yetuk namoyandasi, ma'rifatparvar, publitsist va dramaturg Mahmudxo'ja Behbudiyning hayoti, ta'lim, matbuot va ijtimoiy-siyosiy sohalardagi ko'p qirrali faoliyati hamda 1919-yilda fojiali halok bo'lishi tarixiy-tahliliy nuqtai nazardan yoritiladi. Uning yangi usul maktabi, milliy matbuot va dramaturgiya rivojiga qo'shgan hissasi, shuningdek uning merosining mustaqillik yillarida qayta tiklanishi masalalari ko'rib chiqiladi. Kalit so'zlar: Behbudi, jadidchilik, yangi usul maktabi, «Oyna» jurnali, «Padarkush» dramasi, Turkiston Muxtoriyati, milliy fojia, milliy meros.

KIRISH.

O'zbek jadidchilik harakati tarixida Mahmudxo'ja Behbudi alohida o'rin tutadi — u nafaqat diniy-huquqiy bilim sohibi, balki yangi usul ta'limi, milliy matbuot va o'zbek dramaturgiyasining bevosita asoschilaridan biri sifatida tanilgan. Uning hayoti va faoliyati jadidchilik g'oyalarining amaliyotga qanday tatbiq etilganini ko'rsatuvchi yorqin namunadir. Mavzuning dolzarbligi shundaki, Behbudiyning fojiali o'limi — u boshqa ko'plab jadidlardan farqli o'laroq, hali sovet hokimiyati to'liq mustahkamlanmagan, 1917–1919-yillar davridagi o'zaro kurashlar davrida halok bo'lgan — jadidchilik harakatiga qarshi zo'ravonlikning eng erta va og'ir ko'rinishlaridan biri edi. Uning ko'p qirrali merosini yaxlit tizimga solish va bu

merosning fojiali yakun bilan bog‘liqligini tahlil qilish davr talabiga aylangan. Tadqiqot maqsadi — Behbudiylarning faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini aniqlash, uning halok bo‘lish sabablarini ochib berish hamda merosining bugungi ahamiyatini baholashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: Behbudiylarning shaxsiyati shakllangan muhitni aniqlash; uning ta‘lim, matbuot va dramaturgiya sohasidagi faoliyatini tizimlashtirish; uning ijtimoiy-siyosiy pozitsiyasi bilan fojiali taqdiri o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish; merosining qayta tiklanish bosqichlarini yoritish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Jadidchilik harakati merosini o‘rganishda B.Qosimovning «Milliy uyg‘onish: jasorat, ma‘rifat, fidoyilik» (2002) asari muhim o‘rin tutadi — muallif jadidlarning ma‘rifatparvarlik faoliyatini yaxlit tizim sifatida tahlil qiladi va Behbudiylarning bu harakatdagi yetakchi o‘rnini ko‘rsatib beradi. N.Karimovning tadqiqotlari esa jadid adiblarining, jumladan Behbudiylarning dramaturgik merosini XX asr o‘zbek adabiyoti kontekstida o‘rganishga bag‘ishlangan. Mustaqillikdan so‘ng Behbudiylarning haqidagi biografik ma‘lumotlar keng yoritila boshladi, biroq mavjud tadqiqotlarning katta qismi ma‘lumotnoma xarakteriga ega. Uning «Padarkush» dramasi o‘zbek milliy dramaturgiyasi shakllanishidagi o‘rni, «Behbudiylar» kutubxonasining ma‘rifiy-tashkiliy ahamiyati va uning halok bo‘lishidagi voqealar zanjiri (Buxoro amirligi amaldorlari va inqilobiy kuchlar o‘rtasidagi murakkab munosabatlar) haligacha yetarlicha chuqur ilmiy-tahliliy tadqiq etilmagan. Bu — mavzuni yanada kengroq o‘rganish zaruratini ko‘rsatadi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi: (1) tarixiy-biografik tahlil — Behbudiylarning hayot yo‘lini davrlashtirish; (2) tizimli tahlil — uning ta‘lim, matbuot va dramaturgiya faoliyatini yaxlit majmua sifatida ko‘rib chiqish; (3) qiyosiytipologik tahlil — uning faoliyatini davrdosh jadidlar (Munavvarqori, Fitrat) faoliyati bilan solishtirish; (4) hujjatli tahlil — mavjud biografik va ensiklopedik manbalardagi ma‘lumotlarni o‘zaro qiyoslash. Tadqiqot obyekti: Mahmudxo‘ja Behbudiylarning hayoti, ijtimoiy-ma‘rifiy faoliyati va fojiali halok bo‘lish jarayoni. Tadqiqot predmeti: uning ta‘lim, matbuot va dramaturgiya sohasidagi islohotchilik faoliyati, milliy ozodlik g‘oyalariga sodiqligi va shu sabablarga ko‘ra ta‘qib qilinishi.

Ma‘lumotlar O‘zbekiston ensiklopedik va biografik manbalari, jadidshunoslikka oid ilmiy nashrlar hamda ochiq internet resurslari asosida to‘plandi. Tadqiqot 2026-yil sentyabr oyida amalga oshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Shaxsiyatning shakllanishi va diniy-huquqiy faoliyati: Mahmudxo‘ja Behbudiylarning 1875-yil 20-yanvarda Samarqandda, Yassaviy avlodiga mansub oilada tug‘iladi [1; 3]. 18 yoshidan qozixonada mirzalik qiladi, keyinchalik qozi va mufti darajasiga ko‘tariladi [3]. 1899–1900-yillarda haj safarida Arabiston, Misr va Turkiyani kechib

chiqadi; aynan shu sayohat davomida uning yangi usul (jadid) maktabi ochish g'oyasi mustahkamlanadi [3]. Qaytib kelgach, Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog'ida shoir Ajziy va pedagog Abdulqodir Shakuriy bilan hamkorlikda yangi maktab ochadi, so'ngra 1903–1904-yillarda Qozon va Ufaga borib u yerdagi yangi usul maktablari va tatar ziyolilari bilan aloqa o'rnatadi [3].

Ta'lim islohotchiligi va kutubxonachilik: Behbudiy yangi maktablar uchun bir qancha darslik yaratadi: «Risolai asbobi savod» (1904), «Risolai jug'rofiyai umroniy» (1905), «Muntahabi jug'rofiyai umumiy» (1906), «Kitobat ul-atfol» va «Amaliyoti islom» (1908) [3]. 1908-yil 11-sentabrda Samarqandda «Behbudiya» kutubxonasini ochadi — bu shahardagi birinchi jamoat kutubxonasi bo'lib, unga Hoji Muin, Vasliy Samarqandiy va Abdulqodir Shakuriy kabi jadid ziyolilari yordam bergan; kutubxona 1908–1914-yillarda faoliyat yuritgan [8]. Matbuot va nashriyot faoliyati: Behbudiy o'zbek milliy matbuotining asoschilaridan biri hisoblanadi. 1913-yilda «Oyna» jurnali va «Samarqand» gazetasini tashkil etadi, shuningdek «Turkiston viloyati gazetasi», «Xurshid», «Shuhrat», «Tujjor», «Sadoi Turkiston», «Najot» kabi o'nlab nashrlar bilan hamkorlik qiladi, I.Gasprinskiyning «Tarjumon» gazetasining doimiy muallifi bo'ladi [4]. Umuman, u o'zbek va tojik tillarida 200 dan ortiq maqola muallifi hisoblanadi [4].

Dramaturgiya va adabiy faoliyat: Behbudiyning 1911-yilda yozgan «Padarkush» pyesasi o'zbek milliy dramaturgiyasining birinchi namunasi sifatida adabiyot tarixiga kirgan [11]. Bu asar orqali u jadidchilik g'oyalarini — jaholat va ilmsizlikning oqibatlarini — sahna vositasida ommaga yetkazishga muvaffaq bo'ladi, bu esa keyinchalik milliy teatr harakatining rivojlanishiga zamin yaratadi. «Oyna» jurnalining jadidchilik harakati tarmog'idagi o'rne: «Oyna» haftalik, suratli jurnal bo'lib, o'zbekcha she'r va maqolalar, forsha maqolalar, ruscha e'lonlarni bosib chiqargan, tarqalish doirasi Kavkaz, Tatariston, Eron, Afg'oniston, Hindiston va Turkiyagacha yetgan [7]. Behbudiy bu jurnal orqali yosh jadid ijodkorlar — Abdurauf Fitrat, Sadridin Ayniy, Hoji Muin, Saidahmad Vasliy, Tavallo va boshqalar — uchun ijodiy maydon yaratdi, ularning maqola va she'rlarini muntazam chop etib bordi, shu bilan yangi avlod ziyolilarining shakllanishiga bevosita hissa qo'shdi [7]. 1913-yilda u Fitratning «Bayonoti sayyohi hindi» asarini rus tiliga tarjima qildirib nashr ettirdi [7].

Matbuot faoliyatidagi bosim va ta'qiblar: Behbudiyning publitsistik faoliyati chor mustamlaka ma'muriyati tomonidan doimiy nazoratda bo'lgan. Uning «Turkiston viloyatining gazetasi»da e'lon qilingan «Ta'rix va jug'rofiya» (1908) maqolasi, unda o'lkani mustamlakaga aylanish sabablari tahlil qilingani uchun, mustamlakachi ma'murlar orasida shov-shuvga sabab bo'ldi va muallif rasmiy izoh («Tavzeh») yozishga majbur qilindi [7]. Bu voqea shuni ko'rsatadiki, Behbudiya nisbatan bosim yagona bir voqea — 1919-yildagi fojia — bilan cheklanmagan, balki uning butun ijodiy faoliyati davomida turli shakllarda davom etgan. Ijtimoiy-siyosiy faoliyati va fojiali halok bo'lishi: 1917-yil fevral inqilobidan so'ng Behbudiy Turkiston Muxtoriyati g'oyasining faol tarafdorlaridan biriga aylanadi. 1918-yilda sovet hokimiyati mustahkamlanib borgani sari jadidlarga nisbatan bosim kuchayadi. 1919-yil erta

bahorida Behbudiy mamlakatdan chiqib ketishga majbur bo‘ladi, biroq Shahrisabz bekligida — inqilobiy favqulodda komissiya ayg‘oqchilarining ko‘magi bilan — Buxoro amirligi odamlari tomonidan hamrohlari Muhammadqul O‘rinboyev va Mardonqul Shomammedov bilan birga qo‘lga olinadi [1]. Taxminan ikki oydan so‘ng Qarshiga olib kelinib zindonga tashlanadi va Qarshi begi Tog‘aybekning buyrug‘i bilan 1919-yil 25-martda qatl ettiriladi [1; 6]. Uning halok bo‘lgani haqidagi xabar Samarqandga bir yildan keyin yetib boradi [1; 5]. Bu voqea shuni ko‘rsatadiki, jadidlar nafaqat kelajakdagi sovet qatag‘on mashinasidan, balki davrning boshqa ziddiyatli kuchlaridan ham jabr ko‘rgan — Behbudiy taqdiri jadidchilik harakatiga qarshi zo‘ravonlikning eng erta ko‘rinishlaridan biriga aylandi.

Merosining tiklanishi: Fitrat, Cho‘lpon va Ayniy kabi zamondosh shoirlar Behbudiyga atab marsiyalar yozganlar [5]. Bugungi kunda Toshkentda uning nomi bilan atalgan ko‘cha va maktab mavjud [5]. 2020-yilda Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Behbudiyning tavallud topganiga 145 yil to‘lishi keng nishonlangan, bir qator xorijiy davlatlarda ham uning hayoti va ijodi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda [5]. Merosi haqidagi dastlabki yozuvlar: Behbudiy vafotidan so‘ng uning haqida birinchi bo‘lib Hoji Muin ibn Shukrulloh ko‘plab maqolalar yozdi; shuningdek «Izvestiya» (1922), «Nauka i prosveshchenie» (1922), «Zarafshon» (1923), «Maorif va o‘qituvchi» (1927) kabi nashrlarda unga bag‘ishlangan xotiramaqolalar bosildi [12]. Zamondosh olimlarning hisob-kitobiga ko‘ra, uning turli mavzudagi maqolalari soni 300 taga yaqinlashadi [12] — bu raqam Behbudiyni o‘z davrining eng faol publitsistlaridan biriga aylantiradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi:

1. Mahmudxo‘ja Behbudiyning shaxsiyati diniy-huquqiy ta‘lim va sayohatlar orqali kengaygan dunyoqarash tutashgan nuqtada shakllangan, bu uning amaliy islohotchilik ruhini belgilab bergan.

2. Uning merosi ta‘lim, matbuot va dramaturgiyani qamrab olgan ko‘p qirrali faoliyat bo‘lib, «Padarkush» kabi asarlari o‘zbek milliy dramaturgiyasiga asos solgan.

3. Uning Turkiston Muxtoriyati g‘oyasiga sodiqligi va milliy ozodlik kurashidagi faol pozitsiyasi davrning ziddiyatli kuchlari e‘tiborini tortgan va 1919yilda fojiali halok bo‘lishiga sabab bo‘lgan.

4. Behbudiyning merosi bugungi kunda davlat darajasida qadrlanmoqda (jumladan 2020-yildagi 145 yillik tantanalar), shu sababli uning ma‘rifatparvarlik va dramaturgik merosini ilmiy jihatdan izchil o‘rganish davom ettirilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Vikipediya (o‘zbek bo‘limi). https://uz.wikipedia.org/wiki/Mahmudxo%CA%BBja_Behbudiy
2. Behbudiyning

- ta'lim va ijtimoiy faoliyati. Oliy mahad.uz. <https://oliymahad.uz/43832> 3. Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919). N.ziyouz.com. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/mahmudxo-ja-behbudiy1875-1919> 4. Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919). Corp.uzairways.com. <https://corp.uzairways.com/uz/mahmudxo-ja-behbudiy-1875-1919>
5. Mahmudxo'ja Behbudiy – umrini millat ravnaqiga bag'ishlagan alloma. UzA.uz. https://uza.uz/oz/posts/mahmudxo-ja-behbudiy-umrini-millat-ravnaqigabagishlagan-alloma_559107 6. Mahmudxo'ja Behbudiy – ma'rifatparvar jadid. Mirarabmadrasa.uz. <https://mirarabmadrasa.uz/oz/news/655>
7. Mahmudxo'ja Behbudiy. Asarlar.uz. <https://asarlar.uz/muallif/mahmudxo-ja-behbudiy> 8. Mahmudxo'ja Behbudiy. Uzpedia.uz. <https://uzpedia.uz/pedia/mahmudxo-ja-behbudiy> 9. Mahmudxo'ja Behbudiy hayoti va ijodi (1875–1919). Arxiv.uz. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/adabiyot/mahmudxo-ja-behbudiy-hayotiva-ijodi-1875-1919>
10. Qosimov, B. (2002). Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. Toshkent: Ma'naviyat.
11. Karimov, N. (2008). XX asr adabiyoti manzaralari. Toshkent: O'zbekiston.
12. Turkiston xalqining milliy qahramoni. Ilmiy maqola // Inlibrary.uz. <https://inlibrary.uz/index.php/development-scienceeducation/article/download/17787/18526/19123>

ABDULLA AVLONIY IJTIMOYIY-MA'RIFIY FAOLIYATI: TURKISTON JADIDCHILIK HARAKATIDAGI PEDAGOGIK VA PUBLITSISTIK MEROS

Berdiqlov Samandar Anvar o'g'li, Guliston Davlat Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek jadidchilik harakatining ko'zga ko'ringan namoyandasi, ma'rifatparvar shoir, dramaturg, publitsist va pedagog Abdulla Avloniyning hayoti, ta'lim-tarbiya, matbuot va ijtimoiy-siyosiy sohalardagi ko'p qirrali faoliyati tarixiy-tahliliy nuqtai nazardan yoritiladi. Uning yangi usul maktabi, o'quv adabiyotlari va matbuot nashrlari orqali milliy uyg'onishga qo'shgan hissasi, shuningdek uning merosi keyingi o'n yilliklar davomida qanday taqdirga duch kelgani va mustaqillik yillarida qayta baholanishi masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Avloniy, jadidchilik, yangi usul maktabi, «Shuhrat» gazetasi, «Turkiy guliston yoxud axloq», «Turon» truppasi, milliy uyg'onish, pedagogik meros.

KIRISH.

O'zbek jadidchilik harakati tarixida Abdulla Avloniy nomi maktab-maorif islohotchiligi, milliy matbuot va teatr san'atining shakllanishi bilan chambarchas bog'liq. U diniy-an'anaviy ta'lim muhitidan chiqqan bo'lsa-da, o'z zamonasining ilg'or

g'oyalarini o'zlashtirib, yangi usul maktabini tashkil etish, darsliklar yaratish va gazeta-jurnal chiqarish orqali jadidchilik amaliyotining faol ishtirokchisiga aylandi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Avloniyning taqdiri davrdosh jadidlarning aksariyatidan farqli kechdi: u 1937–1938-yillardagi ommaviy qatag'on to'lqiniga, 1934-yilda tabiiy vafot etdi va rasman «xalq dushmani» sifatida qoralanmadi. Shu bilan birga, uning ijodiy merosi 1966-yilgacha deyarli o'rganilmay qoldi — bu esa jadidchilik vakillari boshiga tushgan ta'qibning nafaqat jismoniy, balki merosni «unuttirish» ko'rinishida ham namoyon bo'lganini ko'rsatadi. Tadqiqot maqsadi — Avloniy faoliyatining asosiy yo'nalishlarini aniqlash, uning merosi nima sababdan uzoq vaqt chetlab o'tilganini ochib berish hamda bugungi ahamiyatini baholashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: Avloniyning shaxsiyati shakllangan ijtimoiy muhitni aniqlash; uning ta'lim, matbuot va dramaturgiya sohasidagi faoliyatini tizimlashtirish; uning sovet davridagi mavqeyi bilan merosining kechroq tiklanishi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish; merosining qayta baholanish bosqichlarini yoritish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Jadidchilik harakati merosini o'rganishda B.Qosimovning tadqiqotlari alohida o'rin tutadi — muallif Avloniy ijodini birinchilardan bo'lib ilmiy muomalaga qaytargan va uning pedagogik-adabiy merosini yaxlit tizim sifatida tahlil qilgan [1]. Jadidshunoslikka bag'ishlangan umumlashtiruvchi tadqiqotlarda Avloniy, Behbudiy, Munavvarqori kabi Turkiston jadidlarining faoliyati bir-biri bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida ko'rsatiladi, biroq har birining o'ziga xos taqdiri alohida chuqur tahlilni talab qiladi [2].

Mustaqillikdan so'ng Avloniy haqidagi ma'lumotnoma xarakteridagi materiallar ancha ko'paydi, biroq uning «Turkiy guliston yoxud axloq» asarining o'zbek axloqiy-pedagogik tafakkuri tarixidagi o'rni, «Turon» teatr truppasining milliy dramaturgiya rivojiga ta'siri hamda uning merosi nima sababdan qariyb o'ttiz yil davomida ilmiy muomaladan chetda qolgani masalasi haligacha yetarlicha tizimli tadqiq etilmagan. Bu — mavzuni yanada kengroq o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: (1) tarixiy-biografik tahlil — Avloniyning hayot yo'lini davrlashtirish; (2) tizimli tahlil — uning ta'lim, matbuot va dramaturgiya faoliyatini yaxlit majmua sifatida ko'rib chiqish; (3) qiyosiy-tipologik tahlil — uning faoliyatini davrdosh jadidlar (Behbudiy, Munavvarqori) faoliyati bilan solishtirish; (4) hujjatli tahlil — mavjud biografik va ensiklopedik manbalardagi ma'lumotlarni o'zaro qiyoslash.

Tadqiqot obyekti: Abdulla Avloniyning hayoti va ijtimoiy-ma'rifiy faoliyati.

Tadqiqot predmeti: uning ta'lim, matbuot va dramaturgiya sohasidagi islohotchilik faoliyati hamda merosining vaqt o'tishi bilan qayta baholanish jarayoni.

Ma'lumotlar O'zbekiston ensiklopedik va biografik manbalari, jadidshunoslikka oid ilmiy nashrlar hamda ochiq internet resurslari asosida to'plandi. Tadqiqot 2026-yil sentyabr oyida amalga oshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Shaxsiyatning shakllanishi va yoshlik yillari:

Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkentning Mergancha mahallasida to'quvchi oilasida tug'iladi [3; 4]. Oilaning moddiy qiyinchiliklari sababli u yoshligidanoq suvoqchilik, g'isht quyish va duradgorlik kabi hunarlar bilan shug'ullanishga majbur bo'ladi, qish oylarida o'qib, yoz oylarida mardikorlik qiladi [3]. Shu bilan birga, u ilm-adabiyotga bo'lgan qiziqishini yo'qotmaydi va 1890-yillarning o'rtalaridan she'riy ijod bilan shug'ullana boshlaydi [4].

Ta'lim islohotchiligi va maktab-maorif faoliyati:

1904-yilda Avloniy Toshkentning Mirobod dahasida yangi usul maktabini ochib, unda o'zi mudarrislik qiladi [5]. U o'quv jarayoniga geografiya, kimyo, fizika kabi dunyoviy fanlarni kiritishga, darslar orasida tanaffus va sinfdan sinfga o'tishda imtihon tizimini joriy etishga birinchilardan bo'lib erishadi [4; 5]. 1909-yilda u yetim va boquvchisiz bolalarni o'qitish maqsadida «Jamiyati xayriya» xayriya tashkilotini tuzadi [1; 6]. Bundan tashqari, u «Birinchii muallim» (1909) va «Ikkinchi muallim» (1912) darslik-majmualarini, shuningdek «Turkiy guliston yoxud axloq» (1913) va «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» (1909–1916) singari axloqiy-adabiy qo'llanmalarni yaratadi, ular yangi usul maktablarida keng qo'llaniladi [6].

Matbuot va nashriyot faoliyati:

Avloniy o'zbek milliy matbuotining shakllanishida bevosita ishtirok etadi. 1906-yilda «Taraqqiy» va «Xurshid» gazetalarining, 1907-yilda esa o'z hovlisida «Shuhrat» gazetasining nashr etilishida faol qatnashadi [5; 7]. Chor ma'muriyati «Shuhrat»ning tanqidiy yo'nalishidan tashvishga tushib, uni yopdiradi; shundan so'ng Avloniy 1908-yilda yashirinchasi «Osiyo» gazetasini chiqaradi, biroq u ham olti sonidan keyin taqiqlanadi [5; 7]. Shunga qaramay, u «Nashriyot» (1914) va «Maktab» (1916) shirkatlarini tashkil etishda ishtirok etib, jadid matbuoti va o'quv adabiyotlari nashrini davom ettiradi [7].

Dramaturgiya va teatr faoliyati:

1917-yilda Avloniy «Turon» teatr truppasiga asos soladi — bu o'zbek teatr san'atining institutsional shaklda rivojlanishiga muhim turtki beradi [3]. Uning «To'y», «Advokatlik osonmi?», «Pinak» kabi pyesalari jadidchilik g'oyalarini — jaholat, mansabparastlik va ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurashni — sahna vositasida ommaga yetkazishga xizmat qiladi [7].

Ijtimoiy-siyosiy faoliyati va sovet davridagi mavqeyi:

1917-yilda Avloniy o'qituvchilar orasida siyosiy ishlar olib boruvchi «O'qituvchilar soyuzi»ni tuzadi, 1918-yilda esa Kommunistik partiya safiga kiradi va Eski shahar ijroiya qo'mitasi raisi lavozimida ishlaydi [8]. 1919-yil dekabrda Turkiston Kommunistik partiyasi Markaziy Komitetiga, 1919-yil aprelida Turkiston

Markaziy Ijroiya Komitetiga a'zo etib saylanadi [8]. Shu yili u RSFSR hukumati topshirig'i bilan Afg'onistonga yuboriladi va keyinchalik u yerda xalq ta'limi vaziri hamda Sovet Ittifoqining elchi-konsuli lavozimlarida faoliyat yuritadi [7; 8]. 1923–1934-yillarda esa Toshkentdagi turli o'quv yurtlarida pedagogik ish bilan shug'ullanadi [4].

Behbudiy va boshqa ko'plab jadidlardan farqli o'laroq, Avloniy sovet hokimiyati bilan hamkorlik yo'lini tanlaganligi sababli 1937–1938-yillardagi ommaviy qatag'on to'loqiniga qadar, 1934-yil 25-avgustda Toshkentda tabiiy vafot etadi va rasman qatag'on qurboni sifatida qoralanmaydi [4; 9]. Biroq uning jadidchilik davridagi merosi ham sovet mafkurasi nuqtai nazaridan «shubhali» hisoblanib, o'limidan so'ng asarlari deyarli qayta nashr etilmaydi va ijodi 1966-yilgacha ilmiy jihatdan o'rganilmay qoladi [9]. Bu holat shuni ko'rsatadiki, jadidchilik vakillarining taqdiri nafaqat jismoniy qatag'on, balki merosning uzoq muddat «unutilishi» shaklida ham namoyon bo'lgan — bu Behbudiyning tezkor jismoniy fojiasidan farqli, ammo oxir-oqibat shu bir tarixiy jarayonning boshqa bir ko'rinishidir.

Merosining tiklanishi:

Avloniy ijodini ilmiy muomalaga qaytarishda B.Qosimovning tadqiqotlari va shu asosda yozilgan «Abdulla Avloniy» nomli asari muhim rol o'ynaydi [1; 9]. 1968-yilda Toshkentda uning yodgorlik uy-muzeyi tashkil etiladi, shaharda uning nomidagi ko'cha, mahallalar va pedagogik mahorat milliy instituti faoliyat yuritadi [9]. 1927-yilda unga Mehnat Qahramoni unvoni berilgan bo'lsa, 2020-yilda «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan taqdirlanadi — bu uning merosi davlat darajasida qayta e'tirof etilganidan dalolat beradi [9].

XULOSA

1. Abdulla Avloniyning shaxsiyati og'ir moddiy sharoit va o'z-o'zini tarbiyalash orqali shakllangan, bu uning amaliy, tashabbuskor faoliyat uslubini belgilab bergan.

2. Uning merosi ta'lim, matbuot va dramaturgiyani qamrab olgan ko'p qirrali faoliyat bo'lib, «Turkiy guliston yoxud axloq» va «Turon» truppasi kabi ishlari o'zbek pedagogik va teatr madaniyatiga asos solgan.

3. Avloniyning sovet hokimiyati bilan hamkorlik yo'lini tanlashi uni Behbudiy kabi jismoniy fojidan asrab qolgan bo'lsa-da, uning jadidchilik davridagi merosi sovet mafkurasi sharoitida qariyb o'ttiz yil davomida ilmiy muomaladan chetda qoldi.

4. Avloniyning merosi bugungi kunda davlat darajasida qadrlanmoqda, shu sababli uning pedagogik va dramaturgik merosini — ayniqsa uning taqdiri boshqa jadidlarnikidan nima uchun farq qilgani masalasini — ilmiy jihatdan izchil o'rganish davom ettirilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Qosimov, B. Abdulla Avloniy // Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti tadqiqotlari. Toshkent: Ma'naviyat.

2. Jadidchilik harakati. CyberLeninka.
<https://cyberleninka.ru/article/n/jadidchilik-harakati>
3. Abdulla Avloniy. Milliy ensiklopediya materiali. Oyina.uz.
<https://oyina.uz/uz/generation/184>
4. Abdulla Avloniy. Uzpedia.uz. https://uzpedia.uz/pedia/abdulla_avloniy
5. ABDULLA AVLONIY. Jadid.uz. <https://jadid.uz/jadids/abdulla-avloniy/>
6. Abdulla Avloniy — kitoblari va asarlari. Asarlar.uz.
<https://asarlar.uz/muallif/abdulla-avloniy>
7. Abdulla Avloniy hayoti va ijodi. Mbaza.uz. <https://mbaza.uz/tarjimai-hol/abdulla-avloniy/>
8. ABDULLA AVLONIY – MA’RIFAT VA MILLIY ONG UYG’OTUVCHISI SIFATIDA. Inlibrary.uz. <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/87112>
9. Abdulla Avloniy. Wikipedia (o‘zbek va ingliz bo‘limlari).
https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdulla_Avloniy ;
https://en.wikipedia.org/wiki/Abdulla_Avloniy

MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOV FAOLIYATI VA FOJIALI TAQDIRI: MILLIY UYG’ONISH HARAKATINING QATAG’ON QURBONI

Nurmaxamadov Xusan Shaxobiddin o‘g‘li Axborot texnologiyalari va Fizika-matematika fakulteti talabasi Guliston Davlat Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘rta Osiyo jadidchilik harakatining yo‘lboshchilaridan biri, o‘zbek milliy matbuoti va yangi usul maktabi asoschisi Munavvar qori Abdurashidxonovning hayoti, ko‘p qirrali ma’rifiy-ijtimoiy faoliyati va 1931-yilda sovet qatag‘on siyosati qurboniga aylanish jarayoni tarixiy-tahliliy nuqtai nazardan yoritiladi. Uning ta’lim, matbuot va davlat qurilishi sohasidagi xizmatlari, shuningdek uning merosining mustaqillik yillarida qayta tiklanishi masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Munavvarqori, jadidchilik, yangi usul maktabi, milliy matbuot, Turkiston Muxtoriyati, qatag‘on siyosati, oqlanish, milliy meros.

KIRISH

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston tarixida jadidchilik harakati va uning namoyandalari haqidagi haqiqat xalqqa qaytarildi. Ushbu namoyandalar orasida Munavvar qori Abdurashidxonov alohida o‘rin tutadi — u nafaqat yozuvchi va publitsist, balki yangi usul maktabi tizimining bevosita asoschisi, milliy matbuotning tashkilotchisi va Turkiston Muxtoriyati g‘oyasining faol targ‘ibotchisi bo‘lgan. Mavzuning dolzarbligi shundaki, Munavvarqorining faoliyati sovet davrida deyarli

to'liq o'rganishdan chetlatilgan, uning otilgani haqidagi haqiqat rasmiy matbuotda faqat 1992-yilda e'lon qilingan. Shu sababli uning ko'p qirrali merosini yaxlit tizimga solish, ta'lim va matbuot sohasidagi xizmatlarini uning siyosiy fojiasi bilan bog'liq holda tahlil qilish davr talabiga aylangan. Tadqiqot maqsadi — Munavvarqori faoliyatining asosiy yo'nalishlarini aniqlash, uning qatag'on qurboniga aylanish sabablarini ochib berish hamda merosining bugungi ahamiyatini baholashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: Munavvarqorining shaxsiyati shakllangan muhitni aniqlash; uning ta'lim, matbuot va ijtimoiy-siyosiy faoliyatini tizimlashtirish; qatag'on siyosati qurboniga aylanish mexanizmini tahlil qilish; merosining oqlanish va qayta tiklanish bosqichlarini yoritish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Jadidchilik harakati va uning namoyandalari merosini o'rganishda B.Qosimovning «Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik» (2002) asari muhim o'rin tutadi — muallif jadidlarning ma'rifatparvarlik faoliyatini yaxlit tizim sifatida tahlil qiladi va Munavvarqorining bu harakatdagi yetakchi o'rnini ko'rsatib beradi. N.Karimovning tadqiqotlari esa jadid adiblarining adabiy-publitsistik merosini XX asr o'zbek adabiyoti kontekstida o'rganishga bag'ishlangan. Mustaqillikdan so'ng Munavvarqori haqidagi arxiv materiallari ochilishi bilan uning biografiyasi, jamoat tashkilotchilik faoliyati va sud jarayoni tafsilotlari yoritila boshladi. Shunga qaramay, mavjud tadqiqotlarning katta qismi ma'lumotnoma-biografik xarakterga ega bo'lib, uning pedagogik metodikasi, matbuotchilik uslubi va siyosiy dasturi ustida chuqur ilmiy-tahliliy ishlar hali yetarli emas. Xususan, «Milliy Ittihad» va «Milliy Istiqlol» tashkilotlarining tuzilishi va faoliyati haqidagi arxiv-tergov materiallari to'liq ilmiy muomalaga kiritilmagan, bu esa mavzuni yanada chuqur o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: (1) tarixiy-biografik tahlil — Munavvarqorining hayot yo'lini davrlashtirish; (2) tizimli tahlil — uning ta'lim, matbuot va siyosiy faoliyatini yaxlit majmua sifatida ko'rib chiqish; (3) qiyosiytipologik tahlil — uning faoliyatini davrdosh jadidlar (Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon) faoliyati bilan solishtirish; (4) hujjatli tahlil — mavjud biografik va ensiklopedik manbalardagi ma'lumotlarni o'zaro qiyoslash. Tadqiqot obyekti: Munavvar qori Abdurashidxonovning hayoti, ijtimoiyma'rifiy faoliyati va qatag'on siyosati qurboniga aylanish jarayoni. Tadqiqot predmeti: uning ta'lim va matbuot sohasidagi islohotchilik faoliyati, milliy davlatchilik g'oyalariga sodiqligi va shu sabablarga ko'ra ta'qib qilinishi.

Ma'lumotlar O'zbekiston ensiklopedik va biografik manbalari, jadidshunoslikka oid ilmiy nashrlar hamda ochiq internet resurslari asosida to'plandi. Tadqiqot 2026-yil sentyabr oyida amalga oshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Shaxsiyatning shakllanishi va ta'lim faoliyati: Munavvar qori Abdurashidxonov 1878-yilda Toshkent shahrining Shayxontohur dahasi Darxon mahallasida ziyoli oilada tug'iladi; otasi Abdurashidxon mudarris bo'lgan [1; 2]. U Eshonquli dodxoh va Buxorodagi Mirarab madrasalarida tahsil olib, hofizi Qur'on darajasiga yetadi [8]. 1901-yilda o'z uyida birinchi usuli jadid maktabini ochadi, bu maktablar uchun maxsus dastur va darsliklar yaratadi; uning «O'zbekcha til saboqlig'i» nomli to'rt qismli darsligi o'zbek tili grammatikasi asoslaridan biri hisoblanadi [6; 8]. Matbuot va nashriyot faoliyati: Munavvarqori o'zbek milliy matbuotining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. 1906-yilda «Xurshid» gazetasini tashkil etadi, «Shuhrat» (1907), «Tujjor» (1907), «Osiyo» (1908) gazetalarini g'oyaviy boshqaradi [10]. Keyinchalik «Sadoi Turkiston» (1914–1915)da mas'ul muharrir muovini, «Al-isloh» jurnalida (1915–1917) muharrir, «Najot» va «Kengash» gazetalarida mas'ul muharrir bo'lib ishlaydi [10]. Chor ma'muriyati uning gazetalarini bir necha bor yopgan bo'lsa-da, u matbuotchilik faoliyatini to'xtatmagan [6].

Ijtimoiy-siyosiy faoliyati: U 1909-yilda «Jamiyati Imdodiya», 1913-yilda «Turon» jamiyatini tashkil etadi; «Turon» nomli teatr truppasi 1914–1924-yillarda faoliyat yuritgan [1; 5]. 1917-yil fevral inqilobidan so'ng «Sho'royi Islom» tashkilotining ideologi va rahbari bo'lib, Qo'qonda e'lon qilingan Turkiston Muxtoriyatini faol qo'llab-quvvatlaydi [1]. 1918-yil aprelda Turkiston davlat universiteti rektori etib tayinlanadi, shu yili «Turk o'chog'i» ilmiy-ma'rifiy jamiyatini ochadi [5]. 1920-yillarda «Milliy Ittihad» va «Milliy Istiqlol» yashirin tashkilotlariga boshchilik qiladi [5]. Munavvarqori faoliyatining yo'nalishlari bo'yicha asosiy natijalari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

Faoliyat yo'nalishi Asosiy ishlari Yillar Ta'lim Usuli jadid maktabi, «O'zbekcha til saboqlig'i» darsligi 1901–1914 Matbuot «Xurshid», «Shuhrat», «Sadoi Turkiston», «Al-isloh» 1906–1917 Ijtimoiy tashkilotlar «Jamiyati Imdodiya», «Turon», «Turk o'chog'i» 1909–1921 Davlat faoliyati «Sho'royi Islom» rahbari, Turkiston davlat universiteti rektori 1917–1918 1-jadval. Munavvarqori faoliyatining yo'nalishlari bo'yicha tasnifi (muallif tomonidan [1; 5; 6; 8; 10] manbalar asosida tuzilgan). Qatag'on siyosati qurboniga aylanish fojiasi: 1929-yil 6-noyabrda Munavvarqori «Milliy Ittihad» va «Milliy Istiqlol» tashkilotlari a'zosi sifatida, nohaq millatchilikda ayblanib, 38 kishi bilan birga qamoqqa olinadi; keyinchalik qamoqqa olinganlar soni 87 kishiga yetadi, tergov Moskvaga ko'chiriladi [3]. 1931-yil 23-aprelda Moskvada bo'lib o'tgan sud majlisida Munavvarqori va yana 14 kishi otishga, 70 kishi esa uzoq muddatli qamoq jazosiga hukm qilinadi; hukm o'sha kuni Butirka qamoqxonasida ijro etiladi, jasadi Vagankova qabristoniga maxfiy dafn etiladi [3; 11]. Bu voqea haqidagi rasmiy ma'lumot faqat 1992-yilda rus matbuotida e'lon qilingan [11].

Oqlanishi va merosining tiklanishi: Munavvarqori 1991-yilda rasman oqlanadi [1; 2]. Bugungi kunda Toshkentda uning nomi bilan atalgan ko'cha, mahalla va jome masjidi mavjud [8]. Uning ilmiy-adabiy merosi — «Adibus-soniy», «Yer yuzi»,

«Xotiralarimdan», qamoqdan yozgan «Mahbusdan ariza» (1930) kabi asarlari — qayta nashr etilib, jadidshunoslik tadqiqotlariga asos bo‘lmoqda [7]. 2026-yilda esa uning xotirasiga bag‘ishlangan O‘zbekiston pochta markasi chiqarildi — bu uning merosi bugungi kunda ham davlat darajasida qadrlanayotganidan dalolat beradi [12]. Munavvarqori hayoti va faoliyatining xronologiyasi 2-jadvalda keltirilgan. Yil Voqea Toshkentda, Darxon mahallasida tug‘ilgan Birinchi usuli jadid maktabini ochgan «Xurshid» gazetasini tashkil etgan «Jamiyati Imdodiya» tashkil etilgan «Sho‘royi Islom» rahbari, Turkiston Muxtoriyatini qo‘llabquvvatlagan Turkiston davlat universiteti rektori 1929 (6-noyabr) Qamoqqa olingan 1931 (23-aprel) Moskvada otib tashlangan Rasman oqlangan Xotirasiga O‘zbekiston pochta markasi chiqarilgan 2-jadval. Munavvarqori hayoti va faoliyatining xronologiyasi (muallif tomonidan [1; 3; 12] manbalar asosida tuzilgan).

2-jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, Munavvarqorining qamoqqa olinishi (1929) va otib tashlanishi (1931) orasida bir yarim yildan ortiq vaqt o‘tgan — bu uning ishi bo‘yicha tergovning naqadar keng qamrovli (87 kishigacha) va uzoq davom etganidan dalolat beradi. Oqlanish (1991) va rasmiy haqiqatning e’lon qilinishi (1992) o‘rtasidagi yaqinlik esa mustaqillik arafasidagi tarixiy adolat tiklanishi jarayonining tezlashganini ko‘rsatadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi:

1. Munavvarqori Abdurashidxonovning shaxsiyati diniy-mumtoz ta’lim va zamonaviy ma’rifatparvarlik g‘oyalari tutashgan nuqtada shakllangan, bu uning butun faoliyatiga xos amaliy islohotchilik ruhini belgilab bergan.

2. Uning merosi ta’lim, matbuot va davlat qurilishini qamrab olgan ko‘p qirrali faoliyat bo‘lib, bularning barchasida milliy mustaqillik va ma’rifat g‘oyasi markaziy o‘rin tutadi.

3. Uning «Sho‘royi Islom» va Turkiston Muxtoriyati bilan bog‘liq faol siyosiy pozitsiyasi aynan shu sifatlari uchun sovet mustabid tuzumi tomonidan ayblanishi va 1931-yilda otib tashlanishiga sabab bo‘lgan.

4. Munavvarqorining 1991-yildagi oqlanishi va uning merosining bugungi kunda davlat darajasida qadrlanishi (jumladan 2026-yildagi yodgorlik pochta markasi) shuni ko‘rsatadiki, uning ma’rifatparvarlik merosini ilmiy va tarbiyaviy jihatdan izchil o‘rganish davom ettirilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Munavvarqori Abdurashidxon o‘g‘li. Vikipediya (o‘zbek bo‘limi). https://uz.wikipedia.org/wiki/Munavvarqori_Abdurashidxon_o%CA%BBg%CA%BBli
2. Munavvar qori Abdurashidxonov (1878–1931). N.ziyouz.com. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/munavvar-qoriabdurashidxonov-1878-1931>

3. Eng birinchi maktab ochgan va eng birinchi otilgan jadid – Munavvar qorining sharaflı yo‘li. Oyina.uz. <https://oyina.uz/uz/article/3700>
4. Munavvar qori Abdurashidxonov – mohir pedagog. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/387658719_Munavvar_qori_Abdurashidxonov_-_mohir_pedagog
5. Munavvar qori Abdurashidxonov. Arboblار.uz. <https://arboblار.uz/uz/people/abdurashidkhonov-munavvar-kori>
6. Munavvar qori Abdurashidxonov. Jadid.uz. <https://jadid.uz/jadids/munavvarqoriabdurashidxonov/>
7. Munavvar qori Abdurashidxonov (1878–1931). Tarix.uz. <http://tarix.uz/munavvar-qori-abdurashidxonov-1878-1931.html>
8. Munavvarqori. Shosh.uz. <https://shosh.uz/munavvarqori/>
9. Jadid Munavvarqori Abdurashidxonov haqida. Darsuchun.uz. <https://darsuchun.uz/jadid-adabiyoti-namoyondalari/jadid-munavvarqoriabdurashidxonov-haqida/>
10. Munavvar qori haqidagi hisobot. Tarix.uz. <https://www.tarix.uz/site/report?id=152>
11. Munawwar Qori Abdurashidhon (1878–1931). Ziyouz.uz (ingliz bo‘limi). <https://www.ziyouz.uz/en/uzbek-literature/40-literature-of-jadids-period/100munavvarqori-abdurashidhon-1878-1931>
12. Munawwar Qari. Vikipediya (ingliz bo‘limi). https://en.wikipedia.org/wiki/Munawwar_Qari
13. Qosimov, B. (2002). Milliy uyg‘onish: jasorat, ma‘rifat, fidoyilik. Toshkent: Ma‘naviyat.
14. Karimov, N. (2008). XX asr adabiyoti manzaralari. Toshkent: O‘zbekiston.

ABDULHAMID CHO‘LPON IJODI VA FOJIALI TAQDIRI: MILLIY UYG‘ONISH DAVRI ADABIYOTINING QATAG‘ON QURBONI

Toshpulatov Jahongir Alijon o‘g‘li, Axborot texnologiyalari va Fizika-matematika fakulteti talabasi, Guliston Davlat Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr boshlari o‘zbek adabiyotining yorqin namoyandasi, jadidchilik harakatining faol vakili Abdulhamid Cho‘lponning hayoti, ko‘p qirrali ijodiy faoliyati va sovet qatag‘on siyosati qurboniga aylanish jarayoni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot maqsadi — Cho‘lpon merosini tarixiy-biografik va adabiy-tanqidiy nuqtai nazardan tizimlashtirish, uning ijodidagi milliy ozodlik g‘oyalarini aniqlash hamda qatag‘on davri fojiasining sabab-oqibat munosabatlarini ochib berishdan iborat. Tarixiy-biografik, qiyosiy-tipologik va matn tahlili usullaridan foydalanildi. Natijada Cho‘lpon ijodining davriy tasnifi ishlab chiqildi va uning merosini o‘rganish, targ‘ib qilishga doir tavsiyalar taklif etildi.

Kalit so‘zlar: Cho‘lpon, jadidchilik, milliy uyg‘onish, qatag‘on siyosati, «Kecha va kunduz», she‘riyat, dramaturgiya, oqlanish, milliy meros, adabiy tanqid.

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, XX asr boshlarida yashab ijod etgan, ammo o'z davrining mustabid tuzumi tomonidan ayovsiz jazolangan ko'plab ziyolilarimizning nomi va merosi xalqimizga qaytarildi. Jadidchilik harakati namoyandalari — Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy va ular qatorida Abdulhamid Cho'lponning hayoti va faoliyatini chuqur o'rganish bugungi kunda alohida ilmiy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, mustaqillik yillarida oqlangan qatag'on qurbonlari merosi hamon to'liq ilmiy tizimga solingan emas: ularning ijodi ko'pincha faktografik tarzda bayon etiladi, ammo ijodiy meros bilan siyosiy fojia o'rtasidagi ichki sabab-oqibat bog'lanishi yetarlicha tahlil qilinmagan. Muammoning qo'yilishi: Cho'lponning aynan qaysi g'oyalari, qaysi asarlari sovet mustabid tuzumi nazarida «xavfli» hisoblangani va bu holat uning ijodiy merosining keyingi taqdiriga qanday ta'sir ko'rsatgani hali ham to'liq yoritilmagan masaladir.

Tadqiqot maqsadi — Cho'lponning hayoti, ijodiy faoliyati va qatag'on qurboniga aylanish sabablarini yagona tizimda ilmiy tahlil qilish, uning merosidagi milliy uyg'onish g'oyalarini aniqlash hamda mustaqillik davrida bu merosning qayta tiklanish jarayonini baholashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: Cho'lponning shaxsiyati shakllangan ijtimoiy-madaniy muhitni aniqlash; uning she'riy, nasriy va dramaturgik merosini janrlar bo'yicha tizimlashtirish; jadidchilik harakati bilan aloqadorligini ko'rsatish; qatag'on siyosati qurboniga aylanish mexanizmini ochib berish; uning merosining oqlanish va qayta tiklanish bosqichlarini tahlil qilish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Cho'lpon ijodi va shaxsiyatini o'rganish yo'nalishida bir necha avlod adabiyotshunoslari faoliyat yuritgan. O.Sharafiddinovning «Cho'lpon: shoirning ijodiy portreti» (1991) asari shoir merosini birinchilardan bo'lib keng jamoatchilikka qaytargan fundamental tadqiqot hisoblanadi. Muallif Cho'lpon she'riyatidagi ramziy obrazlar tizimini chuqur tahlil qiladi va uning ijodini jadidchilik mafkurasi kontekstida ko'rib chiqadi.

N.Karimovning tadqiqotlari Cho'lpon ijodini XX asr o'zbek adabiyotining umumiy manzarasi doirasida o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, muallif shoirning nasriy va dramaturgik merosini alohida tahlil ob'ektiga aylantiradi. U.Normatov, D.Quronov va B.Do'stqoraevlarning ilmiy ishlarida esa Cho'lponning «Kecha va kunduz» romani zamonaviy adabiyotshunoslik metodlari asosida qayta o'qiladi, asardagi obrazlar tizimi va badiiy tasvir vositalari tahlil qilinadi.

Xorijiy adabiyotshunoslikda ham Cho'lpon ijodiga qiziqish kuzatiladi: Stéphane A. Dudoignon «Kecha va kunduz» romanini fransuz tiliga tarjima qilib, Markaziy Osiyo jadidchiligi tadqiqotchilariga taqdim etgan bo'lsa, Hamid Ismoilov tarjimasi orqali Cho'lpon merosi rus tilli o'quvchilarga yetkazilgan.

Mavjud tadqiqotlarning afzalliklari: Cho‘lpon ijodining ko‘p qirraliligini har tomonlama qamrab olishi, birlamchi manbalar (arxiv materiallari, davriy matbuot)dan foydalanilganligi va milliy adabiyotshunoslik maktabining shakllanishiga asos bo‘lganligi. Kamchiliklari: Cho‘lponning qatag‘on davridagi tergov materiallari hali to‘liq ochilmaganligi, uning ijodiy merosining bir qismi (masalan, «Jo‘r» to‘plami) hamon nashr etilmaganligi va uning fojiasi bilan bog‘liq ijtimoiy-psixologik omillarning yetarlicha tadqiq etilmaganligi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlar majmuasi qo‘llanildi: (1) tarixiy-biografik tahlil — Cho‘lponning hayot yo‘lini davrlashtirish va uning ijodiy faoliyati bilan bog‘liqligini aniqlash; (2) matn tahlili (adabiy-badiiy tahlil) — shoirning she‘riy, nasriy va dramaturgik asarlaridagi g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarni ochib berish; (3) qiyosiy-tipologik tahlil — Cho‘lpon ijodini davrdosh jadid adiblari (Fitrat, Qodiriy) ijodi bilan solishtirish; (4) tizimli tahlil — Cho‘lponning ko‘p qirrali faoliyatini (shoir, nosir, dramaturg, publitsist, jamoat arbobi) yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish.

Tadqiqot obyekti: Abdulhamid Cho‘lponning hayoti, ijodiy merosi va qatag‘on siyosati qurboniga aylanish jarayoni.

Tadqiqot predmeti: Cho‘lpon ijodidagi milliy ozodlik g‘oyalari, uning jadidchilik harakati bilan aloqadorligi va sovet totalitar tuzumi tomonidan ta‘qib qilinish sabablari.

Ma‘lumotlarni yig‘ish jarayonida quyidagi manbalardan foydalanildi: Cho‘lponning nashr etilgan asarlari to‘plami («Yana oldim sozimni», 1991-yil nashri), O.Sharafiddinov va N.Karimov kabi olimlarning monografik tadqiqotlari, shuningdek O‘zbekiston oliy ta‘lim tashkilotlarining rasmiy manbalaridagi ilmiy-ommabop maqolalar. Tadqiqot 2026-yil sentyabr oyida amalga oshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Shaxsiyatning shakllanishi va ijodiy faoliyatning boshlanishi: Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon 1897-yilda Andijon shahrining «Qatortarak» mahallasida ziyoli oilada dunyoga keladi [1; 3]. Otasi Sulaymonqul Mulla Muhammad Yunus o‘g‘li o‘z davrining ma‘rifatparvar kishisi bo‘lib, «Rasvo» taxallusi bilan she‘rlar yozgan [3]. Cho‘lpon eski maktab, madrasa va rus-tuzem maktabida tahsil olib, arab, fors, turk tillarini mukammal o‘zlashtiradi, keyinchalik mustaqil mutolaa yo‘li bilan rus, nemis va ingliz tillarini ham o‘rganadi [3; 9]. Uning adabiy faoliyati 1913–1914-yillardan boshlanadi: avval «Qalandar», «Mirzaqalandar», «Andijonlik» taxalluslari bilan, keyinchalik «Cho‘lpon» (tong yulduzi) taxallusi bilan ijod qiladi [4; 5]. 1914-yilda «Sadoi Turkiston» gazetasida uning birinchi she‘ri va «Adabiyot nadur?» dastur maqolasi e‘lon qilinadi [4].

She‘riy ijodi: milliy uyg‘onish ovozi: Cho‘lponning she‘rlari «Uyg‘onish» (1922), «Buloqlar» (1923), «Tong sirlari» (1926), «Soz» (1935) to‘plamlarida chop etilgan [6; 8]. Ikki yuzdan ortiq she‘riy asarida u xalqning kelajagi, mustaqilligi va ozodligi uchun kurash g‘oyasini ustuvor mavzuga aylantiradi. «Tilak yo‘lida»

she'ridagi «Bir jon ekan, mayli qurbon etamen!..» satrlari shoirning Vatan yo'lida qurbon bo'lishga tayyor ekanini ochiq bildiradi [2]. Lirikasida «tong», «yulduz», «erk», «uyg'onish» timsollari orqali millatning ma'naviy uyg'onishi badiiy ifodalanadi.

Nasri va dramaturgiyasi: Cho'lponning «Do'xtur Muhammadyor» (1914), «Novvoy qiz», «Oydin kechalarda», «Qor qo'ynida lola» hikoyalari yangi davr o'zbek nasrining shakllanishida muhim bosqich bo'ldi [5; 6]. 1936-yilda yozilgan «Kecha va kunduz» romani uning ijodining eng yuksak namunasi hisoblanadi — bu asarda mustamlaka davri Turkiston jamiyatining ijtimoiy tabaqalanishi va ziyolilar taqdiri teran badiiy tahlil qilingan [2; 7]. Dramaturg sifatida u «Yorqinoy» (1920), «Xalil farang» (1921), «Cho'rining isyoni» (1926), «Mushtumzo'r» (1928) kabi asarlar yaratgan, shulardan «Yorqinoy» uzoq yillar sahnadan tushmagan [2; 5; 9]. Uning publitsistik merosi («Yo'l esdaligi», «Vayronalar orasidan») 1920-yillardagi mustamlaka o'lka hayotining og'ir manzaralarini realistik tasvirlaydi [7].

Cho'lpon ijodiy merosining janrlar bo'yicha taqsimlanishi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Cho'lponning ijodiy merosi janrlar bo'yicha (muallif tomonidan [2; 5; 6; 9] manbalar asosida tuzilgan).

Jadidchilik harakati va millatparvarlik faoliyati: Cho'lpon 1920-yilda Boku shahridagi Sharq xalqlari qurultoyida qatnashadi, o'sha yili Fitrat taklifiga ko'ra Buxoroga borib, «Buxoro axbori» gazetasiga rahbarlik qiladi [9]. U «Ishtirokiyun», «Qizil bayroq», «Turkiston» ro'znomalarida faoliyat yuritadi [1], 1924–1926-yillarda Moskvada yashaydi, so'ngra 1930-yillar boshida yana u yerga qaytib SSSR Markaziy Ijroiya Komitetida tarjimon bo'lib ishlaydi [5]. Bu faoliyat Cho'lponning nafaqat adabiyotchi, balki millat taraqqiyoti yo'lida faol ijtimoiy-siyosiy pozitsiyaga ega ziyoli bo'lganidan dalolat beradi.

Qatag'on siyosati qurboniga aylanish fojiasi: 1930-yillarning ikkinchi yarmida sovet totalitar tuzumi millatning ziyoli qatlamini ayovsiz ta'qib qilishga kirishadi. Cho'lpon ham Fitrat va Abdulla Qodiriy kabi qatag'on siyosatining qurboniga aylanadi [1; 2; 3]: u 1937-yil 14-iyulda qamoqqa olinadi va 1938-yil 4-oktyabrda otib tashlanadi [1; 2; 3]. Unga qo'yilgan «millatchilik» va «xalq dushmani» ayblovlari asossiz bo'lib, aslida bu jazo uning jadidchilik g'oyalariga sodiqligi va milliy uyg'onish yo'lidagi xizmatlari uchun berilgan edi.

Oqlanishi va merosining tiklanishi: Cho'lpon 1956-yilda oqlanadi, biroq asarlari uzoq vaqt taqiq ostida qoladi. 1991-yilda «Yana oldim sozimni» to'plami nashr etiladi va shu yilning 25-sentabrida unga Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofoti berildi. 1999-yilda «Mustaqillik» ordeni bilan taqdirlanadi [1; 3]. Bugungi kunda O.Sharafiddinov, N.Karimov, U.Normatov, D.Quronov, B.Do'stqoraev kabi olimlar uning ijodini o'rganishni davom ettirmoqda, «Kecha va kunduz» romani rus va fransuz tillariga tarjima qilingan [8].

Cho'lpon hayoti va faoliyatining asosiy xronologiyasi 2-jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval. Cho‘lpon hayoti va faoliyatining xronologiyasi (muallif tomonidan [1; 2; 3] manbalar asosida tuzilgan).

2-jadval ma‘lumotlari shuni ko‘rsatadiki, Cho‘lponning qamoqqa olinishi va otib tashlanishi orasida atigi bir yildan sal ortiq vaqt o‘tgan — bu sovet totalitar tergov-jazo mashinasining tezkorligi va shafqatsizligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, oqlanish (1956) va to‘liq adabiy tiklanish (1991) orasidagi 35 yillik farq, uning merosining jamiyatga qaytishi qanchalik uzoq va murakkab jarayon bo‘lganini ko‘rsatadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi:

1. Cho‘lponning shaxsiyati Sharq mumtoz adabiyoti va G‘arb ijtimoiy-siyosiy tafakkuri tutashgan nuqtada shakllangan, bu esa uning ijodiga xos milliy-ma‘rifiy dunyoqarashni belgilab bergan.

2. Cho‘lpon ijodi she‘riyat, nasr, dramaturgiya va publitsistikani qamrab olgan ko‘p qirrali meros bo‘lib, ularning barchasida milliy ozodlik va uyg‘onish g‘oyasi markaziy o‘rin tutadi.

3. Uning jadidchilik harakati bilan bevosita aloqadorligi va millatparvarlik faoliyati aynan shu sifatlari uchun sovet mustabid tuzumi tomonidan ayblanishi va 1938-yilda otib tashlanishiga sabab bo‘lgan.

4. Cho‘lponning 1956-yildagi oqlanishi va 1991-yildagi to‘liq adabiy tiklanishi orasidagi uzoq davr shuni ko‘rsatadiki, tarixiy adolatning qaror topishi ijtimoiy-siyosiy sharoitga bog‘liq murakkab jarayondir; shu sababli uning merosini bugungi kunda ilmiy va tarbiyaviy jihatdan izchil o‘rganish davom ettirilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon (1897–1938). O‘zbekiston Havo Yo‘llari korporativ sayti. <https://corp.uzairways.com/uz/abdulhamid-sulaymon-oglicholpon-1897-1938>

2. Cho‘lpon hayoti va ijodiga bag‘ishlangan. Buxoro davlat universiteti rasmiy sayti. <https://buxdu.uz/index.php/uz/faoliyat/madaniy-ma-rifiy/buxdu-besh-tashabbus/5521-cho-lpon-hayoti-va-ijodiga-bag-ishlangan>

3. Cho‘lpon hayoti va ijodi. Cho‘lpon biografiyasi. Ilmlar.uz. <https://ilmlar.uz/cholpon-hayoti-va-ijodi-cholpon-biografiyasi-cholpon-haqida/>

4. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon. «O‘zbek va jahon adabiyoti» guruhi materiali. <https://ok.ru/group/52339217400028/topic/63175655001052>

5. Cho‘lpon tarjimai holi, she‘rlari va asarlari. Mbaza.uz. <https://mbaza.uz/tarjimai-hol/cholpon-tarjimai-holi-sherlari-va-asarlari/>

6. Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi. Tafakkur.net. <https://tafakkur.net/abdulhamid-cholpon.haqida>

7. Cho‘lpon — Milliylik-millat ko‘zgusi. Milliycha.uz. <https://milliycha.uz/cholpon-2/>

8. Abdulhamid Cho'lpon. Vikipediya (o'zbek bo'limi). https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdulhamid_Cho%CA%BBlpon
9. Cho'lpon hayoti va ijodi. «Kecha va kunduz» romani matni ustida ishlash. Oefen.uz. <https://oefen.uz/uz/documents/slaydlar/umumiy/cho-lpon-hayoti-va-ijodi-kecha-va-kunduz-romani-matni-ustida-ishlash>
10. Sharafiddinov, O. (1991). Cho'lpon: shoirning ijodiy portreti. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
11. Karimov, N. (2008). XX asr adabiyoti manzaralari. Toshkent: O'zbekiston.

XAYRINISO MAJIDXONOVA: ILM VA TIBBIYOT YO'LIDAN QATAG'ON QURBONIGACHA

Ko'chiboyev Samandar Ismatilla o'g'li

Guliston davlat universiteti, Tibbiyot fakulteti, Davolash ishi, 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asrning birinchi choragida o'zbek xotin-qizlari orasida ta'lim va tibbiyot sohasiga kirib kelgan dastlabki ziyolilardan biri Xayriniso Majidxonovaning hayoti va faoliyati o'rganiladi. Uning 1922-yilda Germaniyaga ta'lim olish uchun yuborilishi, Yevropada tibbiyotga oid bilimlarni egallashi, 1928-yilda O'zbekistonga qaytib, tibbiyot sohasida faoliyat olib borishi hamda qatag'on yillaridagi fojeali taqdiri tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Maqolada Xayriniso Majidxonovaning faoliyati faqat bir shaxsning tarjimai holi sifatida emas, balki o'zbek ayollarining ilmga kirib kelishi, xorijiy ta'lim tajribasining O'zbekistonga olib kirilishi va 1937–1938-yillardagi qatag'on siyosatining ilmiy-ma'rifiy muhitga ta'siri bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Uning 1937-yil sentabrda hibsga olinishi, 1938-yil 9-oktabrda o'lim jazosiga hukm qilinishi va 1999-yil 7-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan to'liq oqlangani maqolaning asosiy tarixiy dalillaridan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Xayriniso Majidxonova, qatag'on, o'zbek ayollari, tibbiyot, Germaniya, jadidchilik, xorijiy ta'lim, shifokor, tarixiy xotira, reabilitatsiya.

KIRISH

Tarixda ayrim insonlarning hayoti bir davrning butun murakkabligini o'zida aks ettiradi. Xayriniso Majidxonova ana shunday shaxslardan biridir. Uning hayot yo'liga nazar tashlasak, XX asr boshlaridagi Turkistonda ta'limga bo'lgan ehtiyoj, xotin-qizlarning ilm olishga intilishi, xorijda mutaxassis tayyorlash siyosati va keyinchalik kuchaygan qatag'on jarayonlari bir-biri bilan chambarchas bog'langanini ko'rish mumkin.

Bugungi kunda tibbiyot fakultetida tahsil olayotgan talaba uchun Xayriniso Majidxonova hayoti alohida qiziqish uyg'otadi. Chunki u tibbiyot bilimlarini xorijda o'rganib, O'zbekistonga qaytgan va o'z bilimlarini yurtdoshlariga xizmat qilishga yo'naltirgan ayollardan biri edi. Manbalarda uning 1928-yilda O'zbekistonga qaytgach shifokor bo'lib ishlagani, jumladan, bolalar salomatligi bilan bog'liq faoliyat olib borganini qayd etiladi.

Xayriniso Majidxonovanning hayoti yana bir jihatdan muhim. U Germaniyada ta'lim olgan o'zbek yoshlaridan biri bo'lib, keyinchalik aynan xorijda o'qiganligi uning siyosiy ta'qib qilinishidagi asosiy omillardan biriga aylangan. 1937-yil sentabrda u hibsga olingan, unga josuslik va millatchilik bilan bog'liq ayblovlar qo'yilgan. 1938-yil 9-oktabrda esa SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasining sayyor sessiyasida o'lim jazosiga hukm qilingan.

Mazkur maqolaning maqsadi Xayriniso Majidxonovanning hayoti va tibbiyot sohasidagi faoliyatini o'rganish, uning qatag'on qurboniga aylanish sabablarini tarixiy manbalar asosida tahlil qilish hamda uning hayotidan bugungi yoshlar, ayniqsa tibbiyot talabalari uchun qanday xulosalar chiqarish mumkinligini ko'rsatishdan iborat.

1. Xayriniso Majidxonovanning bolaligi va ma'rifiy muhit

Xayriniso Majidxonova 1905-yilda Toshkent shahrida tug'ilgan. U ziyolilar muhitida voyaga yetgan. Manbalarda uning otasi ham ma'rifatparvarlik g'oyalari qo'llab-quvvatlagani va Xayrinisoning Munavvar qori Abdurashidxonov tashkil etgan jadid maktabida ta'lim olgani haqida ma'lumot beriladi. Bu fakti oddiy biografik ma'lumot sifatida qabul qilish to'g'ri emas. Chunki XX asr boshlarida qizlarning ta'lim olishi, ayniqsa zamonaviy bilimlarga ega bo'lishi oson jarayon emas edi. Xayriniso o'qigan muhitda ta'lim faqat savod chiqarish vositasi sifatida emas, jamiyatni o'zgartirish vositasi sifatida tushunilgan. Jadidlar maktab va ma'rifat orqali jamiyatning kelajagini o'zgartirishga intilganlar. Xotin-qizlarning ta'lim olishi esa bu jarayonning muhim qismi bo'lgan. Shu jihatdan Xayriniso Majidxonovanning keyinchalik Germaniyaga ta'lim olish uchun yuborilishi uning shaxsiy hayotidagi tasodifiy voqea emas, balki o'sha davrda shakllangan ma'rifatparvarlik muhitining natijasi sifatida qaralishi mumkin.

2. Germaniyaga ta'lim olish uchun yuborilishi

1920-yillarning boshlarida Turkiston, Buxoro va Xorazmdan yoshlarni xorijiy davlatlarga o'qishga yuborish ishlari amalga oshirilgan. Tarixchi Naim Karimov ma'lumotlariga ko'ra, Germaniyada ta'lim olgan yoshlar orasida Sattor Jabbor, Xayriniso Majidxonova, Maryam Sultonmurodova va boshqa yoshlar bo'lgan. Xayriniso Majidxonova 1922-yilda Germaniyaga yuborilgan ikki o'zbek qizidan biri bo'lgan. Ikkinchi qiz Maryam Sultonmurodova edi. O'sha davr sharoitida o'zbek qizining Yevropaga ta'lim olish uchun yuborilishi o'ziga xos tarixiy hodisa edi. Germaniyada Xayriniso dastlab nemis tili va umumiy ta'lim bilan bog'liq bilimlarni egallagan. Keyinchalik tibbiyot yo'nalishida ham ta'lim olgan. Ayrim tadqiqotlarda uning Darmshtadtdagi ta'limi va tibbiyot kurslarida tahsil olgani ko'rsatiladi. Bu yerda

bir masalaga aniqlik kiritish kerak. Ba'zi zamonaviy internet materiallarida Xayriniso "Berlin universitetining tibbiyot fakultetida o'qigan" deb yoziladi, boshqa tarixiy manbalarda esa Darmshtadt, o'qituvchilar seminariyasi va tibbiyot kurslari ko'rsatiladi. Shu sabab ilmiy maqolada eng ehtiyotkor ifoda — "Germaniyada tibbiyotga oid ta'lim olgan" — deb yozishdir. Bu yondashuv tarixiy maqola uchun muhim. Chunki ilmiy ishda shaxsning tarjimai holini bezashdan ko'ra, manbada tasdiqlangan ma'lumotni berish ustuvor bo'lishi kerak.

3. Germaniyada tibbiy bilimlarni egallashi

Xayriniso Majidxonovanning Germaniyada olgan bilimlari keyingi hayotida katta ahamiyat kasb etdi. Manbalarda u Berlinda xorijliklar uchun nemis tilini o'rganish maktabida tahsil olgani, keyinchalik Darmshtadtdagi o'qituvchilar seminariyasida o'qigani va tibbiyot xodimlarini tayyorlovchi maktabda ham ta'lim olgani qayd etiladi. Bu ma'lumotlar uning bilim doirasi faqat tibbiyot bilan cheklanmaganini ko'rsatadi. U til, pedagogika va tibbiyot yo'nalishlarini o'zaro bog'lay olgan. Ayniqsa nemis tilini yaxshi bilishi uning Yevropa tibbiy adabiyotlari bilan ishlash imkoniyatini kengaytirgan. Keyinchalik O'zbekistonga qaytgach, Germaniyadan olib kelgan tibbiyotga oid materiallardan foydalanishga harakat qilgani haqidagi ma'lumotlar ham mavjud. Shu nuqtada Xayriniso Majidxonova faoliyatining yana bir muhim tomoni ko'rinadi: u xorijiy bilimni faqat o'zi uchun emas, O'zbekistondagi tibbiyot va ma'rifatga xizmat qildirishga intilgan.

4. O'zbekistonga qaytishi va shifokorlik faoliyati

1928-yilda Xayriniso Majidxonova O'zbekistonga qaytadi. Naim Karimov ma'lumotlarida uning O'zbekistonga qaytgach shifokor bo'lib ishlagani ko'rsatilgan. 2025-yilda e'lon qilingan Jadid jurnalidagi tarixiy materialda esa uning qamoqqa olingunga qadar Toshkentdagi 14-son ambulatoriyada shifokor bo'lib ishlagani qayd etiladi. Bu ma'lumot uning tibbiyotdagi amaliy faoliyatini aniqroq ko'rsatadi. Ayrim manbalarda u olis qishloqlardagi bolalar ko'rigini tashkil etgani va bolalar salomatligiga e'tibor qaratgani haqida ham ma'lumot beriladi. Bu faoliyatni bugungi tibbiyot nuqtayi nazaridan baholaganda, profilaktik tibbiyot elementlarini ko'rish mumkin. Bolalarni ko'rikdan o'tkazish, kasalliklarni erta aniqlash va aholi orasida tibbiy bilimlarni oshirish sog'liqni saqlash tizimining muhim yo'nalishlaridan hisoblanadi. Shunday qilib, Xayriniso Majidxonovanning faoliyati faqat shifokorlik bilan chegaralanmagan. Uning hayot yo'li o'zbek ayollarining tibbiyot kasbiga kirib kelish tarixining ham bir qismidir.

5. Xayriniso Majidxonova va ilmiy-ma'rifiy faoliyat

Xayriniso Majidxonova haqida saqlanib qolgan ma'lumotlarda uning ilmiy va tarjimonlik faoliyatiga ham e'tibor qaratiladi. Jiyanining xotiralariga ko'ra, Xayriniso Germaniyadan olib kelgan tibbiyotga oid qo'llanmalarni nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishga kirishgan va ilmiy tadqiqotlarini boshlagan. Agar bu ma'lumotni davr sharoitida ko'rib chiqsak, uning ahamiyati yanada ravshanlashadi. O'zbek tilida

zamonaviy tibbiy adabiyotlar hali yetarli bo'lmagan davrda chet tilidagi tibbiy bilimlarni o'zbek tiliga olib kirish muhim vazifa bo'lgan.

Demak, Xayriniso Majidxonovanning faoliyatida uchta yo'nalish birlashgan:

- tibbiy bilimlarni egallash;
- shifokor sifatida aholiga xizmat qilish;
- zamonaviy tibbiy bilimlarni o'zbek ilmiy muhitiga olib kirishga intilish.

Bu uch yo'nalish uning tarixiy ahamiyatini oshiradi.

6. 1937-yil: qatag'onning boshlanishi

1930-yillarning ikkinchi yarmida O'zbekistonda ilm-fan, ma'rifat va madaniyat vakillariga qarshi siyosiy ta'qiblar kuchaydi. Germaniyada ta'lim olgan o'zbek yoshlari ham bundan chetda qolmadi. Xayriniso Majidxonova 1937-yil sentabrda Toshkentda hibsga olingan. 2025-yilgi Jadid jurnalida 25-sentabr sanasi berilgan bo'lsa, boshqa manbalarda 13-sentabr ko'rsatiladi. Shu sabab ushbu maqolada aniq kunni emas, "1937-yil sentabrda" iborasini qo'llash maqsadga muvofiq. Unga "Turkiston" yoki "Ozod Turkiston" tashkilotlari bilan aloqadorlik, millatchilik va josuslik mazmunidagi ayblovlar qo'yilgan. Qiziq tomoni shundaki, tergov davomida uning Germaniyada olgan bilimlari va u yerdagi aloqalari ham unga qarshi ishlatilgan. Bu holat o'sha davrning siyosiy muhitini tushunishda muhim. Xorijda o'qish avval mamlakat taraqqiyoti uchun zarur deb qaralgan bo'lsa, keyinchalik ayrim hollarda aynan shu fakt siyosiy shubha va ayblovlarga asos qilib olingan. 7. Xayriniso Majidxonovanning uyidagi tintuv va ilmiy merosning yo'q qilinishi Xayriniso Majidxonova hibsga olingan kuni uning otasi yashaydigan xonadonda ham tintuv o'tkazilgani haqida manbalar mavjud. Tintuv davomida uning pasporti, Germaniyaning 100 markalik tangasi, Germaniyadan kelgan maktublari, yozishmalari, daftar va kitoblari olib ketilgan. Manbalarda uning kitoblari orasida Germaniyadan olib kelingan tibbiyotga oid asarlar, bolalar kitoblari, Gyote va Shiller asarlari, shuningdek, Abdulla Qodiriy va Cho'lponning asarlari bo'lgani qayd etiladi. Keyinchalik bu materiallarning yoqib yuborilgani haqida ma'lumot beriladi. Bu voqea qatag'onning yana bir muhim jihatini ko'rsatadi. Qatag'on faqat inson hayotiga tajovuz qilmagan. U xotira va bilim manbalariga ham zarar yetkazgan. Bir olim yoki shifokorning qo'lyozmalari, kitoblari, ilmiy materiallari yo'q qilinsa, kelajak avlod uning ilmiy faoliyatini to'liq tiklash imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Xayriniso Majidxonovanning Germaniyadan olib kelgan tibbiy adabiyotlari ham shu nuqtayi nazardan qimmatli tarixiy manbalar edi.

8. Tergovdagi pozitsiyasi

Xayriniso Majidxonovanning tergov jarayoniga oid ma'lumotlar uning o'z pozitsiyasini ham ko'rsatadi. Ziyosfera tomonidan e'lon qilingan materialda 1937-yil 22-dekabrda so'roq paytida Xayriniso o'ziga qo'yilgan ayblovlarni asossiz deb hisoblagani va ularni tan olmaganligi keltiriladi. U Germaniyada o'qigan davrida ayrim yig'ilishlarda qatnashganini va ayrim shaxslar bilan uchrashganini qayd etgan, biroq buni josuslik faoliyati sifatida tan olmagan. Bu hujjatning tarixiy ahamiyati katta. Chunki qatag'on qurbonlari haqida yozishda faqat hukumat yoki tergov organlari

tomonidan berilgan ayblovlarni takrorlash bir tomonlama tasvirni keltirib chiqarishi mumkin. Tarixiy shaxsning o'z ko'rsatmasi ham tadqiqot uchun muhim manbadir. Shu sabab Xayriniso Majidxonova ishini o'rganishda ikki xil ma'lumotni ajratish kerak:

- tergov organlarining unga qo'ygan ayblovlari;
- Xayrinisoning o'z ayblovlariga munosabati.

Bu ikki qatlamni ajratish ilmiy xolislik uchun zarur.

9. 1938-yil 9-oktabrdagi hukm

Xayriniso Majidxonovaning qatag'on taqdiridagi eng og'ir voqea 1938-yil 9-oktabrda yuz berdi. 2025-yilgi Jadid jurnalida uning SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasining sayyor sessiyasida O'zbekiston SSR Jinoyat kodeksining 62-, 64- va 67-moddalari bo'yicha ayblanib, otuvga hukm qilingani qayd etilgan. Islom sivilizatsiyasi markazining rasmiy materialida ham 1938-yil 9-oktabrda SSSR Oliy sudi tomonidan Xayriniso Majidxonova o'lim jazosiga hukm qilingani va hukm shu kunning o'zida ijro etilgani qayd etiladi. Bu sana Xayriniso Majidxonova hayotining fojeali yakunini bildiradi. U atigi 32 yoshida hayotdan ketgan. Ammo tarixiy nuqtayi nazardan uning hayoti 1938-yilda tugamaydi. Chunki keyinchalik uning nomi qayta tiklangan va huquqiy jihatdan oqlangan.

10. 1999-yilgi oqlanish va tarixiy adolatning tiklanishi

Mustaqillik yillarida qatag'on qurbonlarining nomlarini tiklash va ularning ishlarini qayta ko'rib chiqish jarayoni davom etdi. Xayriniso Majidxonova 1999-yil 7-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan to'liq oqlangan. Bu ma'lumot O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazining materialida ham qayd etilgan. Demak, uning taqdirida ikki xil huquqiy natija mavjud:

- 1938-yil: o'lim jazosi;
- 1999-yil: to'liq oqlanish.

Bu ikki sana o'rtasidagi farq qatag'on tarixini o'rganish uchun juda katta ahamiyatga ega. Chunki rehabilitatsiya faqat marhumning nomini tiklash emas. U tarixiy hujjatlarni qayta ko'rib chiqish, avvalgi hukmlarning qonuniyligi va asoslanganligini tekshirish jarayonidir. Xayriniso Majidxonovaning oqlanishi ham uning tarixiy qadrini qayta tiklashga xizmat qildi.

11. Xayriniso Majidxonova faoliyatining tibbiyot tarixidagi o'rni

Xayriniso Majidxonova to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilar ekanmiz, uning tibbiyot tarixidagi o'rnini bir necha jihatdan ko'rish mumkin. Birinchidan, u o'zbek ayollarining tibbiyot ta'limiga kirib kelishining dastlabki vakillaridan biri bo'lgan. Ikkinchidan, u Yevropada olgan tibbiy bilimlarini O'zbekistonda qo'llashga harakat qilgan. Uchinchidan, uning faoliyati bolalar salomatligi va amaliy tibbiyot bilan bog'liq bo'lgan. To'rtinchidan, Germaniyadan olib kelingan tibbiy adabiyotlardan foydalanish va ularni o'zbek tiliga tarjima qilishga intilgani haqida ma'lumotlar mavjud. Shuning uchun Xayriniso Majidxonovaning nomini faqat qatag'on qurboni sifatida eslash yetarli emas. Uni o'zbek tibbiyotining shakllanishida qatnashgan, xorijiy tibbiy bilimlarni

o'zlashtirgan va bu bilimlarni Vataniga olib qaytgan ayol mutaxassis sifatida ham o'rganish kerak.

12. Qatag'onning ayol ziyolilar faoliyatiga ta'siri

Xayriniso Majidxonova taqdiri alohida hodisa bo'lib qolmagan. Germaniyada ta'lim olgan yana bir o'zbek ayoli — Maryam Sultonmurodova ham keyinchalik qatag'onga uchragan. Naim Karimovning ma'lumotlarida Xayriniso Majidxonova va Maryam Sultonmurodova 1922-yilda Germaniyaga yuborilgan ikki o'zbek qizi sifatida qayd etiladi. Bu fakt masalaga kengroq qarash imkonini beradi. O'zbek ayollarining zamonaviy ta'lim olishi o'z-o'zidan paydo bo'lmagan. Bu jarayon ortida ota-onalar, jadid maktablari, ma'rifatparvarlar va xorijiy ta'limga yuborilgan yoshlar turardi. Shu sabab qatag'on natijasida ayol ziyolilarning faoliyati to'xtatilishi nafaqat alohida shaxslarning taqdiriga, balki jamiyatda xotin-qizlarning ilm-fanga kirib kelish jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatgan, deb tarixiy jihatdan baholash mumkin. Biroq bu yerda ehtiyotkorlik zarur: qatag'onning aniq statistik ta'sirini ko'rsatadigan alohida tibbiyotga oid raqamli tadqiqotlar topilmasa, aniq sonlar keltirish ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lmaydi.

13. Xayriniso Majidxonova hayotidan bugungi tibbiyot talabasi uchun saboqlar

Xayriniso Majidxonovanning hayoti bugungi tibbiyot talabasi uchun ham bevosita ahamiyatga ega. Birinchi saboq — xorijiy bilimni o'zlashtirish Xayriniso Germaniyada ta'lim olib, zamonaviy tibbiyot bilimlarini o'rgangan. Bugungi talaba uchun ham xalqaro tibbiyot adabiyotlarini o'rganish muhim. Ikkinchi saboq — bilimni Vatanga qaytarish Xorijda olingan bilimning haqiqiy qiymati uni amaliyotga tatbiq etish bilan namoyon bo'ladi. Xayriniso O'zbekistonga qaytib, tibbiyot sohasida ishlagan. Uchinchi saboq — ayollarning tibbiyotdagi o'rnini qadrlash Bugungi kunda tibbiyotda ayol mutaxassislarning o'rne katta. Xayriniso kabi tarixiy shaxslarni o'rganish bu jarayonning ildizlari ancha oldinga borib taqalishini ko'rsatadi. To'rtinchi saboq — tarixiy manba bilan ishlash Xayriniso haqidagi turli manbalarda ayrim tafsilotlar bir-biridan farq qiladi. Bu esa talabaga bitta manbaga tayanib qolmasdan, ma'lumotlarni solishtirish kerakligini ko'rsatadi. Beshinchi saboq — ilmiy merosni asrash. Uning tibbiyotga oid kitoblari va materiallarining yo'q qilingani haqidagi ma'lumot tarixiy ilmiy merosni saqlash qanchalik muhimligini ko'rsatadi.

MAVZUNING DOLZARB MASALALARI VA TAKLIFLAR

Nizomda maqolada mavzuga oid dolzarb masalalar va ularning yechimlari bo'yicha takliflar berilishi talab qilinadi. Xayriniso Majidxonova misolida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

- Tibbiyot tarixiga oid elektron arxiv yaratish. Qatag'on qurboni bo'lgan shifokorlar, tibbiyot olimlari va tibbiy ta'lim vakillari haqidagi hujjatlarni bir tizimga jamlash zarur.
- Xayriniso Majidxonovanning ilmiy-ma'rifiy merosini izlash. U Germaniyadan olib kelgan tibbiyotga oid materiallar, tarjimalar va ilmiy yozuvlarining saqlanib

qolgan nusxalari mavjud yoki mavjud emasligini arxiv va muzey fondlari orqali aniqlash muhim.

- Tibbiyot oliygohlarida tarixiy shaxslar haqida maxsus mashg'ulotlar tashkil etish. Tibbiyot tarixi fanlari doirasida Xayriniso Majidxonova, Sattor Jabbor va boshqa qatag'on qurboni bo'lgan tibbiyotga aloqador mutaxassislarning faoliyatini o'rganish mumkin.
- Talabalarni arxiv manbalari bilan ishlashga jalb qilish. Talabalar tayyor biografiyani ko'chirish o'rniga, tarixiy hujjatlarni o'rganib, mustaqil ilmiy xulosa chiqarishga o'rgatilishi kerak.
- Xotin-qizlar tibbiyot ta'limi tarixini alohida o'rganish. O'zbekistonda ayollarning tibbiyot ta'limiga kirib kelishi bo'yicha alohida ilmiy tadqiqotlar va maqolalar tayyorlash tarixiy xotirani boyitadi.

XULOSA

Xayriniso Majidxonova hayoti XX asr boshlaridagi O'zbekiston tarixining bir necha muhim jarayonlarini o'zida mujassamlashtirgan. U ma'rifatparvar muhitda voyaga yetdi, 1922-yilda Germaniyaga ta'lim olish uchun yuborildi, u yerda zamonaviy bilimlar, jumladan tibbiyotga oid bilimlarni egalladi va 1928-yilda O'zbekistonga qaytdi. O'zbekistonga qaytgach, u shifokor sifatida faoliyat yuritdi. 2025-yilgi Jadid jurnalida uning Toshkentdagi 14-son ambulatoriyada shifokor bo'lib ishlagani qayd etiladi. Boshqa manbalarda esa bolalar ko'rigi va sog'liqni saqlashga oid faoliyati haqida ma'lumotlar berilgan. Biroq 1937-yil sentabrda uning hayoti keskin o'zgardi. U hibsga olindi, Germaniyada o'qiganligi va ayrim aloqalari asosida siyosiy ayblovlariga duchor bo'ldi. Tergov davomida o'ziga qo'yilgan ayblovlarni asossiz deb hisoblagani haqidagi ma'lumotlar ham mavjud. 1938-yil 9-oktabrda u o'lim jazosiga hukm qilindi. Keyinchalik, 1999-yil 7-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan to'liq oqlandi. Xayriniso Majidxonovanning hayoti bizga bitta muhim haqiqatni anglatadi: ilm olish uchun yaratilgan imkoniyat jamiyatning kelajagiga investitsiyadir, ilm egalarini yo'qotish esa butun jamiyatning taraqqiyotiga zarar yetkazadi.

Bugungi avlod uchun uning hayoti nafaqat qatag'on fojeasining dalili, balki ilmga intilish, zamonaviy bilimlarni egallash, Vatanga xizmat qilish va tarixiy haqiqatni unutmaslikning namunasi sifatida qadrlanishi kerak. Xayriniso Majidxonovanning nomini eslashning eng to'g'ri yo'li — uni faqat qatag'on qurboni sifatida emas, ilmga intilgan o'zbek ayoli, tibbiyot mutaxassisi va o'z davrining ma'rifatparvar vakili sifatida o'rganishdir.

ADABIYOTLAR

1 Karimov N. Turkistonlik talabalarining taqdiri tafsilotlari. Ziyouz elektron kutubxonasi.

2 Shamsutdinov R., Mahkamov A., Akbarova N. Qatag'on qurbonlari haqidagi materiallar. Jadid, 2025, №31.

3 Xayriniso Majidxonova. Ziyosfera elektron ma'lumotnomasi. Xayriniso Majidxonovaning hibsga olinishi, tergov jarayoni va keyingi taqdiriga oid materiallar.

4 O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi. "When they couldn't leave their neighborhood... Uzbek girls who set out for Germany." Xayriniso Majidxonovaning Germaniyada ta'lim olishi, shifokorlik faoliyati, qatag'on qilinishi va 1999-yilgi oqlanishiga oid ma'lumotlar.

5 "O'ttiz yettinchi yil turnalari". Xalq so'zi. Xayriniso Majidxonova va Germaniyada ta'lim olgan o'zbek qizlari faoliyatiga oid material.

6 "Ilk jadidchi ayollar". Sovremennaya nauka i issledovaniya, 2025. Xayriniso Majidxonovaning Germaniyadagi ta'limi va tibbiy faoliyatiga oid ma'lumotlar.

7 "Millat fido". Yangi O'zbekiston gazetasi, 2024-yil 11-sentabr. Xayriniso Majidxonovaning tibbiyot va bolalar salomatligi bilan bog'liq faoliyatiga oid material.

YAKUNIY XULOSA

Konferentsiyada bildirilgan fikrlar va to‘plamda jamlangan maqolalar tarixiy xotirani asrash, jadidchilik harakati namoyandalarining merosini ilmiy asosda o‘rganish hamda siyosiy qatag‘onlar davriga oid manbalarni tanqidiy tahlil qilishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Talabalar tadqiqotlarining to‘plamda e‘lon qilinishi ularning ilmiy izlanishlarini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Kelgusida arxiv va muzey fondlari bilan ishlashni kuchaytirish, tarixiy faktlarni birlamchi manbalar asosida tekshirish hamda ushbu yo‘nalishdagi ilmiy-ma‘rifiy hamkorlikni davom ettirish maqsadga muvofiq.